

DIIS' udredning om
Danmark under den kolde krig
og den efterfølgende mediedebat

Erik Beukel

Politologiske skrifter

No. 14/2005

Erik Beukel er seniorforsker ved ”Dansk Institut for Internationale Studier” (DIIS), hvor han har deltaget i udarbejdelsen af udredningen ”Danmark Under Den Kolde Krig. Den Sikkerhedspolitiske Situation 1945-1991”. Fra 1971 til 2002 var han ansat ved Odense Universitet (fra 1998 Syddansk Universitet). Manuskriptet var grundlaget for en gæsteforelæsning, som han holdt på Institut for Journalistik og Institut for Statskundskab, Syddansk Universitet, 24. oktober 2005. En tidligere version af manuskriptet har været diskuteret med adjungeret professor, ambassadør Hans Henrik Bruun, Sociologisk Institut, Københavns Universitet, som jeg takker for mange gode råd og kommentarer. Det bør understreges, at tolkningen af udredningen og de fremførte synspunkter alene er forfatterens og hverken kan tillægges Hans Henrik Bruun, DIIS eller nogen anden.

1. Indledning

15 år efter afslutningen på den kolde krig er diskussionen om den blusset op med stor kraft. Ikke mindst er der strid om Danmarks rolle i de sidste år af den kolde krig, hvor dansk sikkerhedspolitik var splittet. Under firkløverregeringen 1982-88 blev der i Folketinget vedtaget en række dagsordener og i NATO-kommunikéer indsat fodnoter, som regeringen helst havde undværet, men valgte at leve med. Anledningen til den nye diskussion er offentliggørelsen i slutningen af juni af udredningen ”Danmark Under Den Kolde Krig. Den Sikkerhedspolitiske Situation 1945-1991” fra Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS). Udredningen er udarbejdet af 12 forskere og afgivet på institutbestyrelsens ansvar.¹ To regeringer har stået bag anmodningen om en udredning. I sommeren 2000 anmodede regeringen Nyrup Rasmussen Dansk Udenrigspolitisk Institut (DUPI) om at udarbejde en historisk udredning i form af en Hvidbog om Danmarks sikkerhedspolitiske situation i perioden fra 1945 og frem til Sovjetunionens opløsning ved udgangen af 1991. Kommissoriet blev udvidet af regeringen Fogh Rasmussen i eftersommeren 2002 til også at omfatte en gennemgang af den officielle danske sikkerhedspolitik og den sikkerhedspolitiske debat med særlig vægt på perioden hen imod den kolde krigs afslutning. DUPI's arbejde med udredningen blev pr. 1. januar 2003 videreført af det nyetablerede DIIS.

DIIS kan ikke klage over manglende interesse for udredningen i medierne – for at sige det mildt. Vi er kort sagt havnet midt i et minefelt! I de første to uger af juli efter offentliggørelsen 30. juni var der mere end 60 større eller mindre artikler i de landsdækkende trykte medier og større provinsdagblade. I de følgende tre måneder indtil midten af oktober har der været mere end 70 artikler om udredningen i de samme medier. Hertil kommer reportager, interviews, diskussioner mv. i TV og på diverse radiokanaler i de første døgn efter offentliggørelsen. Forskerne husker disse døgn som yderst hektiske dage, hvor interviews og offentlige diskussioner afløste hinanden i en stadig strøm. Mediedebatten om udredningen over de følgende snart fire måneder har været særdeles omfattende. Selv om de involverede forskere på forhånd vidste, at dansk sikkerhedspolitik i den sidste periode af den kolde krig var en varm sag, er debattens omfang og til tider skarphed og uforsonlighed kommet bag på dem.

¹ Iflg. Lov om etablering af Dansk Center for Internationale Studier og Menneskerettigheder (DCISM) af 6. juni 2002 består centeret af to selvstændige enheder: Institut for Internationale Studier (DIIS) og Institut for Menneskerettigheder (IMR). Instituttet kan iflg. § 2 udarbejde udredninger og redegørelser efter anmodning fra Folketinget, regeringen eller på eget initiativ, der afgives på institutbestyrelsens ansvar.

Udredningen er et mammutværk på 2350 sider, der er fordelt på 4 bind og omfatter i alt 90 kapitler samt 6 bilag. Dette omfang er både en styrke og en svaghed. Som det blev udtrykt i en anmeldelse af Jes Fabricius Møller i *Politiken*: ”Læs ikke dette værk. Læs i det. Det er med sit enorme omfang slet ikke beregnet på traditionel læsning fra ende til anden”.² Alene af den grund er der behov for først at give en oversigt over udredningens disposition.

Efter en indledende redegørelse for de to kommissorier gennemgår udredningen hidtidig forskning i den kolde krig samt udredningens kildegrundlag. Kilderne er nærmere opregnet over 5 sider, der ledsages af en udførlig litteraturliste på 51 sider. Blandt de udenlandske primærkilder har ikke mindst polske kilder været nyttige, idet det til trods for vanskeligheder med arkivadgangen lykkedes at fremdrage et omfattende og hidtil ikke udnyttet materiale. Dette materiale er af særlig interesse, fordi Polen inden for Warszawa-pagten havde Danmark som hovedopgave i tilfælde af krig og af Sovjetunionen var sat til at erobre Danmark i løbet af et par uger.³ Andre østlige kilder omfatter østtysk og sovjetisk arkivmateriale samt materiale fra arkiver i Estland, Letland og Litauen, hvor der været adgang til kilder fra det tidligere Sovjetunionen, som der ikke var mulighed for at se i Moskva. Også adskillige danske og andre vestlige kilder har dannet grundlag for udredningen. Blandt det danske materiale er folketingsgruppernes forhandlingsprotokoller, hvor ikke mindst Socialdemokratiets, men også Venstres og Det Konservative Folkepartis interne gruppediskussioner har givet et interessant indblik i de ofte besværlige overvejelser om afvejningen mellem udenrigspolitiske og indenrigspolitiske hensyn. Diskussionerne herom fandt sted i 1980’erne, hvor der som nævnt ofte var en modsætning mellem regeringen og Folketingets flertal. Et andet dansk materiale er godt 30 interviews med tidligere aktører i udformningen af dansk sikkerhedspolitik, især politikere og embedsmænd. I alle tilfælde forudsætter anvendelsen af kilderne naturligvis, at man vurderer informationernes pålidelighed og relevans, men det har ikke givet afgørende problemer. Under udredningsarbejdet har DUPI/DIIS nydt godt af en samarbejdsaftale med det internationale forskningsnetværk *Parallel History Project on NATO and the Warsaw Pact* (PHP), hvis koordinator er professor Wojtech Mastny, Washington, D.C. Der har endvidere været nære kontakter til en lang række andre forskere i ind- og udland.

² *Politiken*, 5. juli 2005.

³ En del af materialet blev offentliggjort i januar 2003, jf. ”Atomplaner mod Danmark”, *Jyllands-Posten*, 19. januar 2003.

Udredningen opererer med den kolde krig som en helhed, der inddeles i tre perioder: den tidlige kolde krig 1945-1962 (bd. 1), årene med afspænding 1963-1978 (bd. 2) og den sidste fase af den kolde krig 1979-1991 (bd. 3). I bind 4 fremlægges konklusion og perspektiver. For hver af de tre perioder er gennemgangen efter en indledende oversigt over den internationale kontekst i perioden opbygget efter tre hovedemner: (1) dansk sikkerhedspolitik, dvs. den sikkerhedspolitiske debat og den snævrere politikformulering på det politisk-parlamentariske og administrative niveau omkring Folketinget, regeringen og udenrigsministeriet; (2) østlige aktiviteter rettet mod Danmark, dvs. strategier og kampagner, politisk og teknisk-videnskabelig efterretningsvirksomhed og den militære trussel mod Danmark; (3) vestlige og østlige vurderinger af dansk sikkerhedspolitik. I bind 3 diskuteres og besvares spørgsmålet: hvorfor sluttede den kolde krig fredeligt i 1989-90 med Sovjetunionens opgivelse af de påtvungne kommunistiske diktaturer i Østeuropa? Denne gennemgang kaster et interessant lys på de meget forskellige forventninger til Sovjetunionens fortsatte levedygtighed og over interne vestlige, herunder de danske, stridigheder om politikken over for Sovjetunionen i den sidste periode af den kolde krig.

Hvad angår selve den kolde krig og dens baggrund skal der indledningsvis præciseres enkelte hovedtræk. Den kolde krig var i det væsentlige en konflikt over mere end 40 år mellem østlige diktaturer og vestlige demokratier, hvor Europa var konfliktens centrum.⁴ Det vigtigste side af oprindelsen til den kolde krig lå i de af Sovjetunionen påtvungne kommunistiske diktaturer i Østeuropa efter nazi-Tysklands kapitulation ved slutningen af 2. verdenskrig.⁵ Resultatet var, at Europa blev delt af et jerntæppe med demokratier på den vestlige side – med enkelte undtagelser⁶ – og diktaturer på den østlige. Det sovjetiske system og det sovjetiske hegemoni i Østeuropa var totalitært og yderst voldeligt over for de undertrykte befolkninger. Det totalitære system sikrede sit herredømme med midler hentet fra hele spektret af repressive foranstaltninger: ideologisk ensretning, tanke- og kommunikationskontrol, kontrol med økonomi, åndsliv og videnskab, ekstreme politistatsmetoder, hermetisk forseglede grænser, begrænsninger af den indenlandske bevægelsesfrihed, ekstrem hemmeligholdelse af politiske, økonomiske, militære og demografiske data, foragt for individets rettigheder, mord, masseudryddelser og

⁴ ”Danmark Under Den Kolde Krig. Den Sikkerhedspolitiske Situation 1945-1991”, bl.a. bd. 1, s. 59-66. I det følgende henvises alene til bind og sidetal.

⁵ Et af de bedste værker om sovjetisk udenrigspolitik de første år efter 2. verdenskrig er Vojtech Mastny, *The Cold War and Soviet Insecurity. The Stalin Years*, 1996. Se også bd. 1, s. 20-32 og 103-14.

⁶ De vigtigste undtagelser var Grækenland 1967-74 (oberstregimet), Portugal før 1974 og Tyrkiet i flere perioder.

indespærring.⁷ I 1989 blev Østeuropa befriet for de kommunistiske diktaturer som en utilsigtet følge af de forgæves forsøg på at reformere den sovjetiske økonomi og det kommunistiske system under Gorbatjov i sidste halvdel af 1980'erne.⁸

Her kan jeg kun gennemgå og diskutere enkelte aspekter af udredningen. Jeg vil i afsnit 2 tage udgangspunkt i et af de mest omstridte emner i diskussionen efter offentliggørelsen, nemlig dansk sikkerhedspolitik i den sidste periode af den kolde krig. Under firkløverregeringen fra 1982 til 1988 blev den brede konsensus gennem de første 30 år af den kolde krig afløst af en splittet sikkerhedspolitik, hvor det såkaldt alternative sikkerhedspolitiske flertal i Folketinget imod regeringens anbefaling som nævnt vedtog et antal dagsordener, der pålagde regeringen at fremføre nogle synspunkter på forestående NATO-møde og evt. få dem præciseret i kommunikéet. Hvordan kunne den situation opstå, at parlamentet i et parlamentarisk system vedtog noget, som regeringen var imod, uden at det fik konsekvenser for regeringen? Dernæst sammenfatter jeg i afsnit 3 reaktionerne på den splittede sikkerhedspolitik i Washington og i Moskva, og den danske politik sættes i perspektiv ved at blive sammenholdt med den samtidige udvikling i den kolde krig, der jo skulle vise sig at blive afviklingen af den kolde krig. I afsnit 4 gennemgås debatten i medierne om udredningen. Til sidst vil jeg pege på et par særlige træk ved politikeres og mediers modtagelse af udredningen.

2. Den splittede sikkerhedspolitik

Gennem de første ca. 30 år af den kolde krig var formuleringen af dansk sikkerhedspolitik præget af en bred konsensus mellem Socialdemokratiet, Venstre og Det Konservative Folkeparti – de tre såkaldte Atlantpagtpartier. I den første periode frem til begyndelsen af 1960'erne var der et nationalt farvet sammenhold, en slags instinktiv konsensus, som i den anden periode frem til udgangen af 1970'erne udvikledes i retning af, hvad man kan kalde en rationel konsensus. Den brede enighed var imidlertid aldrig fuldstændig. Bl.a. var de konservative mere villige til at bruge ressourcer på dansk forsvar end både Socialdemokratiet og Venstre. De konservative var i begyndelsen også mere skeptiske over for de særlige træk ved dansk NATO-politik, som fra 1950'erne under ledelse af to socialdemokratiske statsministre, Hans Hedtoft (1947-50 og 1953-55) og H.C. Hansen (1955-60), blev en fast bestanddel af dansk sikkerhedspolitik i NATO, nemlig forbeholdet over for allierede soldater

⁷ Bd. 1, s. 60 og bd. 4, s. 15.

⁸ En af de bedste bøger om 1989 er Jacques Lévesque, *The Enigma of 1989. The USSR and the Liberation of Eastern Europe*, 1997.

og atomvåben på dansk område i fredstid. Men uanset det er det rimeligt at sige, at politikformuleringen i ca. en menneskealder var præget af en form for bred konsensus.

Ændringer i konsensuspartierne holdninger

Fra slutningen af 1970'erne og op gennem 1980'erne var der især to ændringer i de traditionelle konsensuspartiers sikkerhedspolitiske holdninger og præferencer. Det er vigtigt at identificere, beskrive og forklare disse ændringer og deres baggrund og redegøre for forskellige sammenhænge, bl.a. for at kunne tage stilling til holdningerne, deres indhold og konsekvenser. Når jeg taler om baggrund og sammenhænge, bør det slås fast, at politiske handlinger og beslutninger kun sjældent er determinerede i og med sammenhængene. De er selvfølgelig også udtryk for et valg, der kunne være anderledes. Ingen af aktørerne på den danske scene bliver derfor fritaget for et ansvar alene gennem påvisningen af, at en eller anden sammenhæng kan forklare deres adfærd, men gennem en sådan påvisning kan man med større eller mindre sandsynlighed eliminere visse mulige forklaringer, og adfærden kan gøres (mere) forståelig. I analytisk og udredningsmæssig sammenhæng er en sådan forståelse aldrig ensbetydende med undskyldninger.

En første vigtig og iøjnefaldende ændring i de sikkerhedspolitiske holdninger fra udgangen af 1970'erne var, at Socialdemokratiet bevægede sig i retning af at lægge stadig større vægt på faren for våbenkapløb og højspændt interaktion mellem øst og vest, som kunne ende i atomkrig. Det vigtige blev i stadig højere grad at få bremset oprustningen. Afspænding og nedrustning blev de altdominerende temaer, og gang på gang blev det fremhævet, at der måtte indledes forhandlinger mellem øst og vest eller afbrudte forhandlinger måtte genoptages. Sikkerhedspolitiske problemer blev ofte reduceret til et spørgsmål om, at der var for mange atomvåben i Europa. Baggrunden for disse holdninger var først og fremmest afspændingens sammenbrud fra midten af 1970'erne og Reagan-administrationens oprustningspolitik og sprogbrug om Sovjetunionen i de første år af 1980'erne.

Selve ønsket om afspænding og nedrustning var ikke udtryk for en ny socialdemokratisk politik. Siden midten af 1960'erne havde aktiv afspændingspolitik været en vigtig bestanddel af socialdemokratisk sikkerhedspolitik, som også Venstre og Det Konservative Folkeparti i vid udstrækning delte.⁹ Det nye var den vægt, der blev lagt på disse temaer sammenholdt med

⁹ Se bd. 2, kapitlerne 37, 38 og 39.

nedprioriteringen af grundlæggende politiske og idemæssige modsætninger mellem øst og vest. En del socialdemokrater anså det nærmest for illegitimt at tale om Sovjetunionens militære og politiske overherredømme i Østeuropa og sovjetstatens totalitære karakter som et centralt sikkerhedspolitisk problem. Iøjnefaldende eksempler herpå forekom i 1981 i forbindelse med krisen i Polen, hvor det trak op til et opgør mellem det nydannede Solidaritet og kommunistpartiet, der ville bevare sit magtmonopol. I vinteren 1981 erklærede statsminister Anker Jørgensen over for den polske udenrigsminister Czyrek, der var på besøg i København, at utilfredsheden i Polen udsprang af økonomiske snarere end af politiske forhold, og at der var tale om problemer, som ethvert samfund kunne komme ud i. Den danske regering var iflg. statsministeren imod, at situationen blev udnyttet til konfrontation, som ønsket af kredse i Vesten. I efteråret 1981 havde udenrigsminister Kjeld Olesen en samtale med den polske udenrigsminister, hvor han tilkendegav, at Solidaritet var gået for vidt, og at det var nødvendigt for Solidaritets støtter i Vesten at mane til ansvarlighed. En særlig del af baggrunden for disse holdninger til udviklingen i Polen var, at man i det danske sikkerhedspolitiske beslutningsmiljø i begyndelsen af 1980'erne i høj grad var opmærksom på, at krisen omkring Polen nemt kunne forværres til en militær konflikt, der hurtigt kunne inddrage Danmark.¹⁰

Disse holdninger i Socialdemokratiet var til stede, før partiet gik i opposition i efteråret 1982. Oppositionsrollen forstærkede givetvis holdningernes mulighed for at slå igennem i partiet, men de kan ikke reduceres til alene en følge af tabet af regeringsmagten. Internt i Socialdemokratiet var talspersonerne for den nye holdning i hvert fald i begyndelsen ikke numerisk set så stærke som de traditionelle NATO-tilhængere. Men som det ofte sker, kan engagement, motivation og aktivitetsniveau hos de få være vigtigere end de manges talmæssige styrke, når de sidste er passive. Det er også vigtigt at bemærke, at ændringerne i vid udstrækning svarede til ændringerne i andre socialdemokratiske partier i den nordvestlige del af Europa, hvor ikke mindst SPD i Vesttyskland spillede en central rolle for det danske socialdemokrati, bl.a. gennem det såkaldte Scandilux-samarbejde.¹¹ I Socialdemokratiets folketingsgruppe var der flere gange en indgående diskussion af partiets sikkerhedspolitik og klogskaben i samarbejdet med den venstrefløj, man tidligere under den kolde krig havde lagt klar afstand til. Blandt de traditionelt stærkt pro-NATO socialdemokrater - ”kustoder” som de

¹⁰ Bd. 3, s. 230-31. Den polske krise og dens udfordring til Vesten er omtalt sst., s. 25-7.

¹¹ Nikolaj Petersen, Scandilux-samarbejdet og vesteuropæisk sikkerhedspolitik, *Politica*, 16. årg., nr. 4, 1984.

blev kaldt fra foråret 1984¹² - havde først og fremmest Robert Pedersen fra begyndelsen taget afstand fra partiets nye linje. I senere omfattende debatter i gruppen, bl.a. i 1984, fremførte andre pro-NATO socialdemokrater som Knud Heinesen, Svend Jakobsen, Erik Holst, Poul Nielson, Erling Olsen, Henning Rasmussen og Risgaard Knudsen imidlertid også klare betænkeligheder ved partiets linje. Som det blev formuleret af 'rigstaktikeren' Risgaard Knudsen, ville man fortryde det, når Socialdemokratiet igen sad med regeringsansvaret, hvis man nu accepterede, at Lasse Budtz fik lov til at sætte en kile ind mellem de partier, som hidtil havde været enige om sikkerhedspolitikken. Når denne gruppe af fremtrædende tidligere ministre ikke kunne komme igennem med deres synspunkter over for ordføreren Lasse Budtz hang det bl.a. sammen med Anker Jørgensens stærke engagement imod atomvåben. Man ville ikke risikere den dybtgående splittelse af partiet, som kunne blive følgen, hvis partiets formand blev tilsidesat.¹³

Ser vi på ændringerne i de borgerlige partier, bevægede holdningerne sig med et vist tidsmæssigt efterslæb i modsat retning, idet man lagde større vægt på faren for et ekspansionistisk Sovjetunionen, der måtte imødegås af stærkere alliancesammenhold og vestlig modoprustning for at afværge sovjetisk politisk pression. Men bevægelsen var ikke så klar og iøjnefaldende som Socialdemokratiets, allerede fordi den i høj grad svarede til ændringerne i de dominerende NATO-lande. Under alle omstændigheder var resultatet, at formuleringen af dansk sikkerhedspolitik blev domineret af en stærk polarisering med to modsatrettede holdninger og frygtscenarier, som i vid udstrækning svarede til de modsatrettede holdninger i andre vesteuropæiske lande og i USA.

Når det gælder ændringerne i de sikkerhedspolitiske holdninger var Danmark altså ikke speciel. Det specielle kommer, når vi ser på den parlamentariske proces, hvorved holdninger omsættes til dansk sikkerhedspolitik.

Den parlamentariske proces

Under firkløverregeringen 1982-88, der bestod af Venstre, Det Konservative Folkeparti, Centrumdemokraterne og Kristeligt Folkeparti, blev der vedtaget i alt 28 sikkerhedspolitiske dagsordener, som på nær et par stykker blev stillet af den socialdemokratiske ordfører Lasse Budtz. Seks dagsordener var ukontroversielle og blev vedtaget af et bredt flertal, hvori indgik

¹² Ordet "kustoder" blev første gang brugt af Ritt Bjerregaard i *Aktuelt*, 18. marts 1984.

¹³ Bd.3, se f. eks. s. 244-51, 274-5 og 282.

både regeringspartierne og Socialdemokratiet. Hovedparten af de resterende indeholdt formuleringer, som mere eller mindre direkte vendte sig mod et aspekt af NATO's atomvåbenpolitik. Regeringspartierne talte imod de fleste, og i otte tilfælde stemte de også imod den foreslåede dagsorden, mens de i 14 tilfælde undlod at stemme. Dagsordenerne blev vedtaget af det såkaldt "alternative sikkerhedspolitiske flertal", der bestod af Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre, Socialistisk Folkeparti og Venstresocialisterne.

En del dagsordener, som indeholdt en afstandtagen fra en side af NATO's atomvåbenpolitik, pålagde regeringen at fastholde synspunkterne i NATO, evt. ved at få indsat et dansk forbehold i kommunikéer fra forestående NATO-møder. Der blev da i årene 1983-86 indsat i alt 22 forskelligt formulerede forbehold, anmærkninger eller deciderede fodnoter i kommunikéer fra NATO-møder.¹⁴ Af de 22 vedrørte langt størstedelen, nemlig 19, dobbeltbeslutningen, hvis gennemførelse Danmark tog forbehold overfor, første gang i 1983. I tre tilfælde blev der fra dansk side taget forbehold over for en positiv omtale af det amerikanske SDI-projekt ("stjernekrigsprojektet"). Når det gælder selve indholdet af fodnoterne, tog Danmark derfor forbehold i to spørgsmål: dobbeltbeslutningen og SDI.

Fra regeringen blev der ikke lagt skjul på, at den var imod de vedtagne dagsordener og pålagte fodnoter. Ikke mindst udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen var inderligt imod alt dette og gav offentligt udtryk herfor, mens forsvarsminister Hans Engell var mere imødekommende og tydeligvis havde mindre ondt ved at tage besværet med at få indsat en fodnote på et NATO-møde. Internt i regeringen var der tydelige forskelle mellem Venstre og Det Konservative Folkeparti, idet de konservative var mere villige til at leve med en splittet sikkerhedspolitik. På et konservativt gruppemøde i foråret 1983 sagde statsminister Schlüter, at stemningen i Danmark var den samme, som andre steder i Europa, og måske følte vi os lidt mere flove, end vi behøvede. Tilsvarende omtalte Schlüter forud for anløbsvalget i foråret 1988 dagsordenerne som ubehagelige nålestik, der havde underordnet betydning.¹⁵ Flere gange var statsministeren stærkt irriteret på udenrigsministeren, fordi han skabte problemer for regeringen, og enkelte gange var der også betænkeligheder i Venstres folketingsgruppe ved udenrigsministerens optræden. Det klareste tilfælde var efter Ellemann-Jensens tale på

¹⁴ Opgørelsen er lavet på grundlag af NATO's website: <http://www.nato.int/docu/comm.htm>.

¹⁵ Bd. 3, s. 248. og 284.

Sabro Kro i november 1983, da regeringen alene blev reddet af de radikales villighed til at hjælpe statsministeren.¹⁶

Her lå det unormale i den danske situation: at en minister i et parlamentarisk system på regeringens vegne fremlagde en politik i et internationalt forum (NATO) og samtidig tog afstand fra denne politik og erkendte, at det drejede sig om en vigtig sag. Anskuet i lyset af ellers dominerende normer i dansk parlamentarisme var selve eksistensen af en officiel politik, som regeringen og regeringspartierne beklagede og i nogle tilfælde også stemte imod i Folketinget, temmelig usædvanlig.¹⁷ Ingen regering i et parlamentarisk system kan påtvinges en politik, som den grundlæggende er uenig i. Spørgsmålet om hvorvidt en regering i en trængt situation vælger at lade sig 'påtvinge' en ubehagelig politik er politisk i den forstand, at valget består i en afvejning mellem to handlemuligheder med både fordele og ulemper.

Kernen i problemet er, at den parlamentarisk set unormale tilstand kunne være bragt til ophør ensidigt - men politisk set naturligvis ikke omkostningsfrit - af både regering og det alternative sikkerhedspolitiske flertal. Af regeringen kunne det være gjort ved, at vedtagelsen af en dagsorden var gjort til et kabinetsspørgsmål, af oppositionen ved at vedtage en mistillidsdagsorden til regeringen. Et kabinetsspørgsmål er en afstemning, hvor regeringen meddeler, at den betragter sagen som så vigtig, at den vil træde tilbage eller udskrive valg, hvis den kommer i mindretal. Kabinetsspørgsmål er derved et politisk redskab for regeringen til at disciplinere de politiske partier – især de mulige støtter blandt partierne - til at foretage den afvejning mellem mål og sagområder, der kan være nødvendig for, at et parlamentarisk system kan fungere.¹⁸ Den enkle forklaring på, at dette ikke skete, er, at regeringen valgte at prioritere den økonomiske genopretning øverst, og at man lagde stor vægt på at bryde Socialdemokratiets mangeårige monopol på regeringsmagten. Mht. den økonomiske politik fik regeringen støtte fra Det Radikale Venstre, der samtidig var en del af det alternative sikkerhedspolitiske flertal, men dette flertal var så heterogent, at det aldrig kunne enes om

¹⁶ Se bd. 3, s. 255-56. I et interview med *Weekendavisen*, 5. november 2004, i anledning af hans nye bog *Fodfejl. Da Danmark svigtede under den kolde krig*, udtalte Ellemann-Jensen, at Schlüter "var hamrende irriteret på mig en gang imellem, fordi jeg skabte problemer. Og jeg var jo lige ved at vælte regeringen et par gange. Jeg spillede helt ud til kanten og somme tider måske over kanten for at gøre det klart rundt omkring, at det her var en uholdbar situation".

¹⁷ Senere blev det mere normalt, jf. EU-frobeholdene.

¹⁸ Lars Bille, *Den Store Danske Encyclopædi*, bd. 10, s. 240; Palle Svensson, "Parlamentarismens forudsætninger og konsekvenser. Det alternative flertal i 1980'erne med særligt henblik på formuleringen af udenrigspolitikken", Eivind Smith (red.), *Grundlagens makt. Konstitutionen som politiske redskab og rettslig norm*, 2002.

vedtage en mistillidsdagsorden. I det ovennævnte tilfælde fra efteråret 1983 prioriterede de radikale med deres støtte til regeringen den økonomiske politik over sikkerhedspolitikken.

Med andre ord havde Danmark i disse år efter regeringens eget valg af at leve med dagsordenerne kun en halv regering.¹⁹ Man kan udtrykke det med en spidsformulering: aldrig opnåede det lille mindretal af socialistiske NATO-modstandere i SF og VS så stor indflydelse på dansk sikkerhedspolitik som under den borgerlige firkløverregering! Hvis man i dag vil være bagklog, kan man sige, at firkløverregeringen havde handlet klogt, hvis den ved den første dagsordenskonefrontation i december 1982 havde valgt at gøre det socialdemokratiske forslag om, at fremtidige danske bevillinger til opstilling af mellemdistanceraketter over NATO's infrastrukturprogram skulle stilles i bero indtil videre, til et kabinets spørgsmål. Til forskel fra mange af de senere dagsordener kunne den ikke blot affærdiges som noget retorisk, idet det både i regeringens og de allieredes øjne var et vigtigt brud på NATO-loyaliteten. Ved at gøre denne tidlige nok så substantielle konflikt til et kabinets spørgsmål kunne regeringen måske have fået den interne socialdemokratiske opposition mod partiets sikkerhedspolitiske nyorientering til for alvor at sætte sig imod ændringen og det nye samarbejde med de to venstrefløjspartier. Herved kunne de radikale også være disciplineret til straks at erkende det parlamentarisk uholdbare i deres dobbeltrolle: de kunne ikke både kunne være i regering og i opposition.

Men alt dette er set i bagklogskabens klare lys.

Skal man nærmere forstå, hvordan det gik til, at formuleringen af dansk sikkerhedspolitik fik disse særegne træk, må man også hæfte sig ved, at regeringen så at sige ”klarede sig igennem på bedste beskab” – en adfærd der ofte kan iagttages i offentlige organisationer og i vestlige politiske systemer.²⁰ Der synes ikke i firkløverregeringen eller dens sikkerhedspolitiske udvalg at have været en principiel, dybtgående drøftelse af fodnotepolitikken og regeringens stilling hertil. I det omfang det er muligt at konstatere, var diskussionerne og overvejelserne altid domineret af de umiddelbart foreliggende problemer i forhold til Socialdemokratiet og positive hhv. negative forventninger til det store oppositionspartis adfærd.²¹ Men som det er

¹⁹ Udtrykket blev anvendt af Bent Jensen, ”Danmark har kun en halv regering”, *Jyllands-Posten*, 8. august 1984.

²⁰ På Engelsk bruges udtrykkene ”muddling through” og ”disjointed incrementalism”, jf. Andrew Heywood, *Politics*, 2002, s. 401-2; se i øvrigt bd. 3, s. 283.

²¹ Bd. 3, s. 283.

gennemgået ovenfor, var der ikke i Socialdemokratiet vilje til at risikere en intern splid i partiet, der nemt kunne være blevet alvorlig, når partiets formand og ordfører skulle underkendes.

3. Den internationale sammenhæng

Når man skal vurdere fodnoternes betydning i international sammenhæng er der i første omgang to spørgsmål, som er vigtige: hvilke konsekvenser havde de for Danmarks indflydelsesmuligheder i NATO? Og hvilke konsekvenser havde de for den sovjetiske politik? I anden omgang kan man spørge om konsekvenserne, hvis de sikkerhedspolitiske dagsordener var blevet fulgt af NATO og USA. Dette spørgsmål er rent hypotetisk, da der aldrig var udsigt til, at de danske, dvs. det alternative sikkerhedspolitiske flertals, råd ville blive fulgt, men spørgsmålet er analyseret i udredningens behandling af de sandsynlige forklaringer på den kolde krigs ophør.

Danmarks indflydelse i NATO

Hvad angår Danmarks indflydelse i NATO konkluderer udredningen, at Danmarks almindelige påvirknings- og manøvre muligheder inden for alliancesamarbejdet ”svækkedes formentlig i nogen grad”, bl.a. fordi danske synspunkter let kunne opfattes som udtryk for indenrigspolitiske partimodsætninger.²² Senere hedder det, at fokuserer man på ”NATO og det sikkerhedspolitiske miljø, blev Danmarks indflydelse i nogen grad negativt påvirket”, og det tilføjes, at denne konklusion er behæftet med usikkerhed og udgør et skønnet gennemsnit af de iagttagelser og udtalelser, der har været til rådighed.²³ Under alle omstændigheder blev der ikke sat ny politisk kapital ind på det, man kan kalde Danmarks troværdighedskonto i disse år. I hvert fald i ét tilfælde, nemlig ved en samtale mellem den amerikanske udenrigsminister Shultz og udenrigsminister Ellemann-Jensen på skoleskibet *Danmark* i Washington i foråret 1985, blev der talt med meget store bogstaver fra amerikansk side.²⁴ Ser vi på konsekvenserne for dansk sikkerhed i snæver forsvarspolitisk forstand, har de iflg. udredningen ikke kunnet påvises, men i givet fald måtte de især antages at have ramt forstærkninger, hvor der var eksempler på, at danske forhandlere fandt det vanskeligere at få

²² Bd. 4, s. 44.

²³ Sst., s. 102.

²⁴ Bd. 3, s. 268-69.

tilsagn om forstærkninger. Tonen syntes også at være blevet hårdere i den årlige bedømmelse af den danske forsvarsindsats.²⁵

En af grundene til, at man ud fra de i dag tilgængelige kilder kan vurdere konsekvenserne for Danmarks indflydelse i NATO som begrænsede, er, at regeringen faktisk havde en ret så stor indflydelse på, hvordan dagsordener og fodnoter blev opfattet hos de allierede, først og fremmest fordi regeringen og danske diplomater gjorde meget ud af at forklare den interne baggrund. I de store NATO-allieredes øjne var regeringen et bolværk imod det sikkerhedspolitiske flertals kaosmagt. Også en række andre forhold kan forklare, hvorfor de negative virkninger for Danmarks indflydelse tilsyneladende var begrænsede. Således krævede de i Folketinget vedtagne dagsordener aldrig, at NATO-kommunikéerne i deres substans skulle afspejle det alternative flertals synspunkter, hvis Danmark overhovedet skulle acceptere et kommuniké. Et sådan krav ville da også have været ensbetydende med dansk udmeldelse af alliancen, og regeringen ville uden tvivl på forhånd blankt have afvist det. Vurderet ud fra det givne kildegrundlag var der heller aldrig på tale i Socialdemokratiet at stille dette krav. SF og VS ville utvivlsomt med glæde have tilsluttet sig kravet, men før foråret 1988 med anløbsvalget var Socialdemokratiet efter alt at dømme bevidste om, at der var nogle grænser for deres krav, som ikke måtte overskrides. Hertil kommer at fodnotepolitikken - bortset fra indbetalingerne til NATO's infrastrukturprogram i efteråret 1982, jf. ovenfor - i høj grad bestod af en deklatorisk kernevåbenpolitik, hvor der blev taget afstand fra det ene og det andet, og regeringen blev pålagt at viderebringe Folketingets vedtagelser. For de danske ministre og diplomater, der blev pålagt at fremføre dagsordener og fodnoter, var allerede det naturligvis irriterende, men ikke mindst takket være deres egen indsats kunne virkningerne inddæmnes.

En endelig vurdering af dagsordenernes og fodnoternes virkninger for Danmarks indflydelse og Danmarks sikkerhed, bl.a. mht. tilsagn om forstærkninger, afhænger af, hvad åbningen af arkiver hos de store NATO-allierede kan fortælle om de interne og fortrolige bedømmelser af Danmarks politik 1982-88. Findes der dokumenter, som viser, at der var seriøse overvejelser i allierede hovedstæder om, at Danmark i tilfælde af en alvorlig krise ikke længere var værd at ofre forsvarsressourcer på?

²⁵ Sst.

Virksomheder på Sovjetunionens politik

Der var naturligvis ikke tvivl om, at man i Moskva lagde mærke til den splittede danske sikkerhedspolitik og søgte at vurdere dens virkninger. Der var heller ikke tvivl om, at Sovjetunionen gerne så de danske standpunkter i NATO udbredt til flere vestlige lande. Flere indberetninger fra den danske ambassade i Moskva til København vidner herom. Efter end vis indledende usikkerhed synes man dog i Moskva at have konkluderet, at der ikke var nogen chance herfor. Sammenlignet med især Vesttyskland var Danmark mindre vigtig. Men for Sovjet kunne fodnoterne være et nyttigt irritationsmoment i NATO, som kunne virke oplivende i en situation, hvor flere i sovjeteliten tilsyneladende havde erkendt, at sovjetstaten var ude i en ganske alvorlig nedtur og på vej til at tabe den kolde krig.²⁶

Som mht. vurderingerne i Washington kan nye arkivåbninger ændre billedet. Men i samtiden måtte det have været vanskeligt med sikkerhed at konkludere, at de danske fodnoter ikke havde nogen reel virkning i Moskva. Det forhold må have øget betænkkelighederne i regeringen og i udenrigsministeriet.

Hvis fodnoterne var blevet fulgt?

Som nævnt vedrørte 19 af de 22 fodnoter NATO's dobbeltbeslutning, mens de sidste tre tilkendegav dansk modstand mod det amerikanske SDI-projekt. Det kan sættes i relation til, hvad udredningen skriver og konkluderer om virkningerne af, NATO's dobbeltbeslutning og SDI-projektet. Udredningen behandler én side af disse spørgsmål, nemlig konsekvenserne i relation til de revolutionerende forandringer i sovjetisk udenrigspolitik i anden halvdel af 1980'erne og afslutningen på den kolde krig.

Ser vi først på dobbeltbeslutningen, hedder det i udredningens konklusioner og perspektiver, at fastholdelsen af deployeringsdelen af dobbeltbeslutningen var et af de amerikanske og vestlige politiske og militære tiltag, der bidrog til den fundamentale ændring i sovjetisk udenrigspolitik i anden halvdel af 1980'erne.²⁷ Baggrunden for denne konklusion er nærmere fremlagt i kapitlerne om den internationale kontekst 1979-1991 (kap. 59) og i forklaringer på afslutningen på den kolde krig (kap. 60) i bind. 3. Det centrale er, at en simpel opgivelse af vestlige deployeringer efter dobbeltbeslutningen i 1979 ville have svækket nytænkerne i den interne diskussion i den sovjetiske ledelse og reduceret sandsynligheden for en afslutning på

²⁶ Se bd. 3, s. 614-27 og bd. 4, s. 45-6.

²⁷ Bd. 4, s. 40.

den kolde krig. I dag ved vi, at i de interne sovjetiske overvejelser om, hvordan Sovjetunionen skulle reagere på NATO's INF-raketter, henviste Gorbatsjov og andre reform fortalere til dobbeltbeslutningen og fastholdelsen af den som bevis for, at Sovjetunionens traditionelle våbenanskaffelsespolitik var en katastrofe for Sovjetunionen: SS-20 raketterne havde fremprovokeret NATO's raketbeslutning, og specielt Pershing 2 missilerne virkede som en pistol foran russernes hoved, som for alt i verden måtte fjernes. Ifølge Gorbatsjov havde deployeringen af SS-20 raketterne i hemmelighed, indtil de blev opdaget af vestlige satellitter, afvisningen af forhandlinger, hvis NATO besluttede sig for modvåben, kombineret med stærke fredsappeller til opinionen i Vesteuropa vist sig skæbnesvanger både for Sovjetunionen, for Europa og resten af verden.²⁸ Mht. den ekstreme hemmelighed, som omgav sovjetisk våbenanskaffelsespolitik og forsvarsbudgettet, er det sigende, at de fleste sovjetiske diplomater og nedrustningseksperter først blev klar over de nye SS-20 raketter rettet mod Vesteuropa ved at læse om raketterne i den vestlige presse.²⁹

Hvad angår SDI siger udredningen, at SDI-programmet i sidste ende blev et ekstra argument for de sovjetiske ledere, som i de interne diskussioner var tilhængere af fundamentale ændringer i sovjetsystemet.³⁰ De første sovjetiske reaktioner på iværksættelsen af et forsknings- og udviklingsprogram, som sigtede på med tiden at opstille et fysisk forsvar mod kernevåben, havde været stærkt afvisende efter Præsident Reagan fremlagde sin vision i en TV-tale i foråret 1983. I Sovjetunionen blev der udviklet en kampagne, der udlagde projektet som et eksempel på Reagan-administrationens aggressive politik. Det er ironisk, at denne kampagne bl.a. var karakteriseret af, at de sovjetiske videnskabsmænd, hvis erklæringer om SDI-projektets farlighed og fatale konsekvenser havde en central rolle i kampagnen, længe havde deltaget i udviklingen af et sovjetisk raketforsvar. Fra 1986 begyndte Sovjet at ændre politik og accepterede nye nedrustningsaftaler, uden at USA stoppede SDI, som det tidligere havde været krævet. Der var dog stadig svingninger i de sovjetiske holdninger, som bl.a. kunne ses af de skiftende tilkendegivelser om SDI i Gorbatsjovs bog *Perestrojka. Nytænkning i*

²⁸ Mikhail Gorbachev, *Memoirs*, 1997, s. 571f.; Anatoly Chernyaev, *My Six Years with Gorbachev*, 2000, s. 83 citerer Gorbatsjov for en udtalelse i 1986 om, at "the Pershing II missiles are like a pistol held to our head". Chernyaev var udenrigspolitisk rådgiver for Gorbatsjov fra 1986.

²⁹ Georgi Arbatov, *The System. An Insider's Life in Soviet Politics*, 1993, s. 198. I sine memoirer fortæller Gorbatsjov, at kun to eller tre personer havde adgang til data om det militær-industrielle kompleks i Sovjetunionen. Først efter han var blevet partichef i foråret 1985, dvs. fem år efter han var blevet medlem af politbureauet, blev han informeret om, at forsvarsudgifterne ikke udgjorde 6%, som det officielt var blevet påstået gennem mange år, men 20% af bruttonationalproduktet, jvf. Mikhail Gorbachev, *Memoirs* s. 173-4, 262 og 277.

³⁰ Bd. 3, s. 65.

Sovjetisk Politik, der udkom i 1987.³¹ Den centrale baggrund for de skiftende og usikre sovjetiske holdninger var tydeligvis, at SDI-udfordringen satte et skarpt lys på Sovjetunionens økonomiske og teknologiske tilbagestående i forhold til USA. På den måde endte SDI med at styrke de sovjetiske reformtilhængere.

Alt i alt konkluderer udredningen, at Reagan-administrationens politik over for Sovjetunionen i første halvdel af 1980'erne – uanset at den sandsynligvis for en tid indebar en forøget krigsrisiko – pressede den sovjetiske ledelse i retning af et opgør med traditionel sovjetisk udenrigspolitik og til for alvor at gøre noget ved de grundlæggende svagheder i den sovjetiske økonomi. USA's og NATO's militære styrkepolitik i form af INF og SDI var ikke den grundlæggende årsag til Sovjetunionens sammenbrud og afslutningen på den kolde krig. Hovedforklaringen var mange års stagnation i den sovjetiske økonomi og den dybe samfundsmæssige krise, der var blevet til reel nedgang, men både den vestlige INF-politik og SDI bidrog på flere måder til Sovjetunionens sammenbrud.³²

Med andre ord: hvis det alternative sikkerhedspolitiske flertal var blevet fulgt af USA og NATO, ville det iflg. udredningen formentlig have bidraget til at forlænge den kolde krig. Men også det er naturligvis set i bagklogskabens lys. Hverken tilhængere eller modstandere af dobbeltbeslutningen og SDI brugte på noget tidspunkt sådanne argumenter.

Sammenholdes politikformuleringen i Danmark i 1980'erne med den internationale udvikling i samme periode, bliver konklusionen, at den internationale betydning af Folketingets omstridte sikkerhedspolitiske dagsordener og fodnoterne i NATO er nem at overdramatisere. Anskuet i historisk perspektiv er fodnotepolitikken udtryk for en forbløffende selvovervurdering. De danske standpunkter formåede aldrig at påvirke NATO eller USA til at ændre politik, og ud fra det tilgængelige kildemateriale havde de ingen påviselig indflydelse på Sovjetunionens politik. Når denne konklusion vurderes i forhold til de forskellige standpunkter i debatten om fodnotepolitikken, er det klart, at den indeholder en dobbelt brod, jf. afslutningen. Tilhængere af fodnotepolitikken kan bruge den i et forsigtigt forsvar: ”skaderne var altså ikke så store”. Men hvis argumentet ikke bruges med den yderste forsigtighed, kan det hurtigt vendes til en stærk kritik af fodnotepolitikken.

³¹ Erik Beukel, ”Star Wars” og Sovjets sidste år, *Nordisk Østforum*, nr. 3, 1993, s. 12-20; se også bd. 3, s. 64-5.

³² Bd. 3, s. 66.

Det fører over i debatten i medierne om udredningen.

4. Mediedebatten

De første dage efter offentliggørelsen 30. juni var mange reportager om udredningen domineret af opsigtsvækkende historier fra den kolde krigs små slagmarker rundt om i Danmark. F. eks. blev der berettet om hemmelige postkasser og mødesteder med spioner på bestemte adresser rundt om i landet. Reportagerne var ofte iklædt en særlig lokalkolorit fra Sydfyn, Midtsjælland eller Østerbro.³³ Et andet opsigtsvækkende tema, som medierne gjorde en del ud af, var Aksel Larsens møder med repræsentanter for en vestlig efterretningstjeneste i årene 1958-64.³⁴ Reportagerne om kontakter og samarbejde mellem SF's grundlægger og en vestlig efterretningstjeneste var opsigtsvækkende på flere måder, bl.a. ved at vise, at Aksel Larsens brud med sovjetkommunismen var langt mere vidtgående end nogen forestillede sig. For Aksel Larsens nærmeste medarbejdere i SF kom det som en kæmpeoverraskelse, hvor omfattende kontakterne og samarbejdet faktisk havde været, selv om der tidligere havde været rygter om enkelte kontakter.³⁵

I det følgende gennemgås først mediernes præsentation af og de politiske kommentarer til en af udredningens substantielle konklusioner, nemlig at der var negative virkninger af fodnotepolitikken, når det gjaldt Danmarks indflydelse i NATO, men at virkningerne formentlig var begrænsede (jf. ovenfor). I sammenhæng hermed vil jeg dernæst give en oversigt over de mange avisledere, som kommenterede udredningen. Både tilkendegivelserne om udredningens vurdering af fodnotepolitikken konsekvenser og avisernes lederkommentarer var koncentreret om de første uger efter offentliggørelsen. Efter midten af juli blev der længere mellem reportager og kommentarer, som nu fokuserede på andre temaer og i højere grad indeholdt kritiske vurderinger af særlige sider af udredningen eller udredningen som helhed.

³³ F. eks. "Spionerne mødtes på Østerbro", *Berlingske Tidende*, 2. juli 2005; "På jagt efter den kolde krig ved Grubbe Mølle", *Politiken*, 3. juli 2005, (Grubbe Mølle ligger på Sydfyn nær Svanninge Bakker); "Da Den kolde krig kom til Grubbe Mølle. Skæg og blå briller: Sydfynsk idyl kan have været hjemsted for polsk spionageaktivitet", *Fyens Stiftstidende*, 5. juli 2005. Se også "Polske spioner holdt møde i Slagelse" og "På rundtur i Slagelse med de polske spioner", *Møns Tidende*, 26. juli 2005.

³⁴ "Referater af Aksel Larsens møder med allierede myndigheder", Bilag 5, bd. 4, s. 157-77.

³⁵ *Jyllands-Posten*, 1. juli, 2005, bragte nyheden indrammet på forsiden under overskriften: „Aksel Larsen var agent for CIA“; se også *Information*, 2. juli 2005; *Politiken*, 14. august 2005, bruger en helside til at fortælle om "samarbejdet mellem SF's grundlægger, Aksel Larsen, og CIA". Artiklen indledes med at fortælle om Gert Petersens reaktion.

Fodnotepolitikens konsekvenser

Som gennemgået ovenfor kan udredningens konklusioner mht. fodnoternes virkninger på Danmarks indflydelse i NATO betegnes som moderate og med forbehold over for, hvad nye arkivåbninger kan vise. Denne konklusion blev hurtigt grebet af både højre- og venstrefløjen som en opbakning til egne synspunkter.³⁶ I visse henseender indeholder rapporten da også konklusioner, som kunne bruges af forskellige fløje i dansk politik. Som det blev udtrykt af Hans Engell i *Ekstrabladet*, har Ellemann-Jensen ret i, at fodnoteperioden ikke var uden omkostninger for Danmark i NATO. Auken får til gengæld støtte i synspunktet om, at Socialdemokratiet ikke var ved at sende Danmark ud af NATO.³⁷

Samtidig havde udredningens konklusioner om fodnotepolitikken imidlertid en virkning på både kritikere af fodnoterne (de borgerlige partier) og tilhængere (Socialdemokratiet og venstrefløjen), som bar præg af, at begge parter havde ventet en mere negativ bedømmelse af fodnoternes konsekvenser. Påstande om fodnoternes ødelæggende virkninger var gået i selvsving, og derfor var de borgerlige skuffede, mens Socialdemokratiet og venstrefløjen var lettede. Resultatet var en offensiv fra venstrefløjenspartierne. Dagen efter offentliggørelsen fortalte *Berlingske Tidende* herom i en stort opsat artikel på forsiden under overskriften (otte spalter): ”Venstrefløjen til modangreb efter koldkrigsrapport”. I underoverskriften hed det, at den militære trussel fra Sovjetunionen og betydningen af de danske NATO-fodnoter i 80’erne iflg. udredningen var overvurderet herhjemme. SF’s formand Villy Søvndal var hurtig til at gribe chancen og udtalte, at udredningen var ”den største afsløring af borgerligt hykleri, jeg kan huske”, og han opfordrede statsministeren til at give en regulær undskyldning.³⁸ Straks i det første døgn efter udredningens offentliggørelse udvikledes dermed et slagsmål om politiske vindere og tabere, hvor venstrefløjen så sig selv som sejrherre med udredningen.³⁹ Repræsentanter for både Socialdemokratiet, SF og Enhedslisten efterlyste en kommentar fra statsministeren, og de revsede ham for tavsheden.⁴⁰ Kravet om en undskyldning blev efter et par dage blankt afvist af statsministeren, der fastholdt, at 1980’ernes fodnoter var en mørk

³⁶ *Kristeligt Dagblad*, 1. juli 2005.

³⁷ *Ekstrabladet*, 1. juli 2005.

³⁸ *Berlingske Tidende*, 1. juli 2005. Også *Politiken* og *Jyllands-Posten* lagde i deres reportager vægt på det nye politiske opgør om den kolde krig og Danmarks rolle.

³⁹ Som reaktion herpå udtalte en af forskerne bag udredningen (forfatteren til dette skrift) i et interview med Ritzau, at hvis venstrefløjen tog udredningen som en politisk sejr i fodnotestriden, tog den fejl. Som eksempel blev nævnt udredningens konklusion om, at fastholdelsen af dobbeltbeslutningen og det amerikanske SDI-projekt i 1980’erne var med til at skubbe til det hældende Sovjetunionen. Men på den anden side havde forskerne ikke fundet belæg for de borgerliges til tider hårde tone i fodnotedebatten, f. eks. ”landsforræderi”, se *Berlingske Tidende*, 2. juli 2005; *Information*, 2. juli 2005; *Politiken*, 2. juli 2005.

⁴⁰ ”Venstrefløjen revser Fogh for total tavshed”, *Politiken*, 2. juli 2005.

periode i dansk politik, og at der var fortsat grund til at tale om "fornæderi" og "medløbere"; Fogh Rasmussen så DIIS-rapporten som "et hædersmærke til Uffe Ellemann-Jensens næser."

41

Socialdemokratiets tidligere formand Svend Auken var i sin første kommentar til udredningen mere forsigtig end SF's formand. Auken blev citeret for, at han var lettet over, at alle de vilde anklager, der i tidens løb var blevet afsendt i den danske debat, viste sig at savne grundlag. Især lagde han vægt på, at rapporten viste, at man sagtens på samme tid kan have en debat om atomvåbenstrategien og så alligevel opretholde en troværdig sikkerhedspolitik.⁴² Få dage senere berettede *Berlingske Tidende*, at Auken beklagede fodnoteperioden: "vi begik den fejl, at vi lod os trække ind i et indenrigspolitisk spil". Enten burde vi være blevet enige med regeringen, eller også måtte det få parlamentariske konsekvenser: "Det med, at regeringen mener én ting, og et flertal i Folketinget noget andet, er altså en uskik".⁴³ At Auken beklagede fodnoterne viste sig dog at være en for hurtig udlægning, idet han et par dage efter slog fast i en kronik i *Berlingske Tidende*, at han var stolt af Socialdemokratiets sikkerhedspolitiske holdninger i 1980'erne, og at han var blevet endnu mere overbevist om rigtigheden i den kritiske linje over for den amerikanske konfrontationspolitik efter læsningen af udredningen.⁴⁴

10. juli bragte *Jyllands-Posten* en forsidehistorie om, at avisen havde talt med tre tidligere udenrigsministre fra Frankrig, Vesttyskland og Storbritannien, der alle fastslog, at trods de danske fodnoter i 1980'erne blev Danmark betragtet som en troværdig partner i NATO. *Jyllands-Posten* føjede hertil, at dette understøttede konklusionen i udredningen fra DIIS.⁴⁵ Godt to måneder senere bragte avisen en anden nyhed, som pegede i modsat retning, idet den tidligere amerikanske diplomat Peter Swiers, der i årene 1985-87 var ambassaderåd i

⁴¹ Jf. "Fogh fastholder sin kritik af 'medløberne', *Berlingske Tidende*, 5. juli 2005; "Fogh: Glem alt om undskyldning", *Fyens Stiftstidende*, 5. juli 2005; se også *Jyllands-Posten*, 5. juli 2005.

⁴² *Berlingske Tidende*, 1. juli 2005.

⁴³ *Berlingske Tidende*, 5. juli 2005.

⁴⁴ *Berlingske Tidende*, 11. juli 2005. Aukens kronik blev de følgende dage fulgt af en diskussion mellem Auken og Ellemann-Jensen, se *Berlingske Tidende*, 12. og 13. juli 2005.

I en udtalelse refereret i *Berlingske Tidende*, 6. juli 2005, tog Socialdemokraternes nuværende formand, Helle Thorning-Schmidt, afstand fra fodnotepolitikken i 1980'erne. Hun konstaterede også, at udredningen konkluderer, at fodnotepolitikken ikke skadede Danmarks omdømme eller indflydelse i NATO (dvs. uden udredningens forbehold). I en kronik i *Jyllands-Posten*, 18. juli 2005, konstaterede tidligere forsvarsminister Hans Hækkerup, at fodnotepolitikken ikke gavned Danmark.

⁴⁵ *Jyllands-Posten*, 10. juli 2005.

København, uden for sit interview i DIIS havde givet udtryk for en mere kritisk bedømmelse af Danmarks indflydelse og ry blandt de allierede.⁴⁶

Avisledere

Avisernes ledere placerede sig i deres kommentarer til udredningen inden for et spektrum fra det kølige og mildt kritiske i *Jyllands-Posten* til det klart rosende i *Kristeligt Dagblad*. Dagen efter offentliggørelsen lagde *Jyllands-Posten* vægt på, at de involverede socialdemokratiske og radikale politikere ikke på nogen måde kunne tage udredningen som en tilgivelse af fortidens synder. Lederen sluttede med, at man desværre kunne frygte, at DIIS-rapporten blev misbrugt til at skabe et falsk billede af det moralske svigt, som især Socialdemokratiet gjorde sig skyldig i.⁴⁷ *Kristeligt Dagblad* kaldte udredningen et meget sobert og solidt arbejde fra DIIS og tilføjede: ”Vi andre kan være glade for, og måske lidt stolte over, at vi landets lidenhed til trods har en institution, der kan levere sikkerhedspolitisk forskning på dette høje niveau”.⁴⁸

Weekendavisen beskæftigede sig i sin lederkommentar nærmere med fodnoterne som et typisk eksempel på dansk selvovervurdering: de mange fodnoter var ubeskriveligt pinlige for de danske repræsentanter i NATO, men i praksis var de fuldkommen betydningsløse. Danmark havde slet ikke den indflydelse i NATO, som ville have givet fodnotepolitikken vægt og betydning i det samlede billede. Iflg. avisen pegede dette på ”afgrunden mellem den danske, venstreorienterede selvopfattelse og så realiteterne. Danmarks begrænsede størrelse og indflydelse blev udmærket forstået af folk, der faktisk havde ansvar, men opinionen berusede sig i selvovervurdering, atomvåbenfri zoner og forbud mod, at vore allieredes krigsskibe med atomvåben anløb danske havne.” Lederen sluttede med en bemærkning om, at DIIS’ grundige gennemgang af et utal af nye kilder udgjorde ”et fortræffeligt udgangspunkt for videre forskning”. Der var allerede ved at vokse en forskergeneration op, hvis forældre var unge, da Sovjetunionens militære styrke var på sit højeste, og danskernes selvopfattelse fjernest fra virkeligheden. ”Når de får lyst til at vide, hvordan dét var, kan vi vente nye tolkninger”.⁴⁹ *Berlingske Tidende* lagde vægt på, at DIIS efter fem års arbejde havde leveret en grundig udredning med et væld af både velkendte og nye detaljer. Udredningen var ”på trods af det

⁴⁶ Peter Swiers’ interview i DIIS er omtalt i bind 3, s. 589-96. Den mere kritiske bedømmelse er omtalt i *Jyllands-Posten*, 24. september 2005. Se også Hans Branner ”Var Danmark et loyalt NATO-medlem?”, *Berlingske Tidende*, 14. september 2005.

⁴⁷ *Jyllands-Posten*, 1. juli 2005.

⁴⁸ *Kristeligt dagblad*, 1. juli 2005.

⁴⁹ *Weekendavisen*, 1. juli 2005. På forsiden præsenterede avisen udredningen i et anderledes kritisk tonefald.

kolossale omfang rent ud sagt spændende læsning”. Men den ultimative historie var der ikke tale om. Lederen sluttede: ”Det er godt for den fremtidige debat, at vi er blevet beriget med en rapport af denne kaliber. Det giver os alle mulighed for i den kommende tid at debattere det vigtigste samtidshistoriske spørgsmål på et mere kvalificeret grundlag. Men de endelige svar finder man ikke”.⁵⁰

Politiken betegnede 1. juli udredningen som et godt værk imod paranoia om den kolde krig. Den afbalancerede rapport åbnede for at plukke frit i den, men den punkterede en række myter og kunne bedst bruges imod dæmonisering af indenrigspolitiske modstandere.⁵¹ To dage senere skrev avisen, at udredningen gør op med den selvovervurderende illusion om, at Danmark spillede en væsentlig rolle på den verdenspolitiske scene, som da fodnoterne i NATO af mange i Danmark blev opfattet som en form for david-diplomati.⁵² *Information* bemærkede i sin leder ”Koldt vand på koldkrigere” 1. juli, at der måtte brede sig en skuffelse i de borgerlige partier og ikke mindst den borgerlige presse. *Information* konkluderede på baggrund af udredningen, at de hidtidige angreb fra den borgerlige regering på fodnotepolitikken var overdrevne, men at venstrefløjens og fredsbevægelsens nedtoning af den reelle trussel helt frem til slutningen af 1970’erne havde været naiv. Lederen sluttede med nogle overvejelser om fremtidig forskning og dens politiske følgevirkninger: ”Med DIIS-udredningen, der må betragtes som mere nuanceret, end de fleste havde ventet, er der nu for alvor taget hul på debatten om endnu en betændt periode i Danmarks historie. I første omgang er der hældt koldt vand på koldkrigerne, men der vil vælte mange skeletter ud af skabet de næste mange år, og de, der helst ville fortrænge, har ingen grund til at slappe af. Der er meget mere i vente”.⁵³

Nye temaer

Efter de første ugers kommentarer til udredningen i høj grad havde fokuseret på konsekvenserne af fodnotepolitikken for Danmarks indflydelse i NATO, har den senere diskussion taget en række nye temaer op, hvor bl.a. udredningens behandling af den militære trussel er blevet udsat for stærk kritik. Ikke mindst i denne forbindelse har debatten ofte antaget en overraskende hård karakter af uforsonlighed. En af de hårdeste kritikere er brigadegeneral Michael Clemmesen, der første gang fremsatte sin kritik på en

⁵⁰ *Berlingske Tidende*, 2. juli 2005.

⁵¹ *Politiken*, 1. juli 2005.

⁵² *Politiken*, 3. juli 2005.

⁵³ *Information*, 1. juli 2005, se også lederen i *Information*, 4. juli 2005.

pressekonference på Forsvarsakademiet 31. august. Kritikken gik først og fremmest på, at udredningen var skæmmet af manglende inddragelse af militær ekspertise i vurderingen af trusselsbilledet, og at den var tendentiøs i vestkritisk retning og revisionistisk orienteret uden at vedstå det.⁵⁴ To uger senere svarede DIIS på kritikken i et notat, der blev fremlagt på en konference i *Selskabet for Samtidshistorisk Forskning*. Enkelte sider af kritikken blev fundet relevant, f. eks. at en operativ-dynamisk analyse af de militære forhold mellem Øst og Vest krævede militær ekspertise. Imidlertid havde der i to på hinanden følgende bestyrelser i DIIS været enighed om, at en sådan analyse lå uden for kommissoriet. Det havde også været opfattelsen hos danske militære myndigheder, der var blevet adspurgt om muligheden for at anvende klassificeret operativt materiale og havde afvist det med henvisning til kommissoriet. Andre sider af kritikken blev afvist ud fra den grundbetragtning, at det at beskrive og analysere en bestemt sikkerhedspolitik ikke er det samme som at bifalde den.⁵⁵

Michael Clemmesens kritik blev fulgt op i flere avisledere. Således skrev *Berlingske Tidende*, at Michael Clemmesen havde ”rettet alvorlige beskyldninger om uærlige metoder i det skatteyderbetalte Dansk Institut for Internationale Studiers, DIIS, beskrivelse af truslen mod Danmark under Den Kolde Krig”. Lederen bemærkede samtidig, at de forskere, der havde leveret bidrag til udredningen, burde deltage i debatten.⁵⁶ Et par dage senere fulgte *Jyllands-Posten* med en leder, som også tog udgangspunkt i Clemmesens kritik, og konstaterede, at DIIS stod inde for udgivelsen med udgangspunkt i metoder, der garanterer redelighed i forskningen. Til disse hører, skrev avisen, at personlige fjendebilleder holdes uden for arbejdet, og at forskere ikke kan acceptere, at der kræves et bestemt facit af deres arbejde.⁵⁷

⁵⁴ Clemmesens kritik blev refereret i en helside i *Jyllands-Posten*, 1. september 2005 og i *Weekendavisen*, 2. september 2005; se også Michael Clemmesen, ”Som set gennem tunnelen fra november 1983”, *Militært Tidsskrift*, 134. årgang, nr. 3, September 2005, s. 443-68, ”Den Kolde Krig i radikal optik”, *Berlingske Tidende*, 13. september 2005 samt www.clemmesen.org, hvor der findes udvidede versioner af kritikken. Kritik af manglende militær ekspertise bag udredningen er også fremført af generalløjtnant Kjeld Hillingsø, se bl.a. *Weekendavisen*, 19. august 2005.

På pressekonferencen på Forsvarsakademiet 31. august anvendte Michael Clemmesen meget knubbede ord om udredningen. I et portræt to dage senere i *Jyllands-Posten* citeres Clemmesen dog for en udtalelse om, at han nogle gange er sin egen værste fjende: ”jeg fortryder nogle af de udtryk, som kan vendes mod mig”, jf. *Jyllands-Posten*, 2. september 2005. Clemmesens angreb på udredningen blev kommenteret af Jørgen Dragsdahl, ”Clemmesen tør – hvor Fogh tier”, *Information*, 2. september 2005, og af Gert Petersen, ”Den omtvistede trussel”, *Information*, 10. september 2005.

⁵⁵ Notatet ”DIIS’ svar på kritik af udredningen om ’Danmark under den kolde krig’”, 16. september 2005, findes på www.koldkrigsudredningen.dk

⁵⁶ ”Den varme kolde krig må gerne fortsætte”, *Berlingske Tidende*, 2. september 2005.

⁵⁷ ”Fjendebilleder”, *Jyllands-Posten*, 5. september, 2005.

Andre indlæg i debatten har især kritiseret udredningens behandling af ubådsincidenterne i svenske farvande i begyndelsen af 1980'erne og krisen i efteråret 1983. Sidstnævnte drejer sig om, at spændingen nåede et højdepunkt i forbindelse med bl.a. tre begivenheder i efteråret 1983: (1) den sovjetiske nedskydning af et sydkoreansk rutefly med 269 mennesker ombord; (2) sovjetledelsens frygt for et vestligt angreb i forbindelse med NATO's indøvelse af kommando- og kommunikationsprocedurer for brug af atomvåben (*Able Archer*) omtrent samtidig med installeringen af de første INF-raketter i Europa; (3) Sovjetunionens afbrydelse af forhandlingerne om både mellemdistance- og strategiske atomvåben.⁵⁸ På disse punkter har uforsonligheden i kommentarerne til udredningen været ekstra stærk.

Mht. ubådsincidenterne er kritikken gået på, at udredningen har lagt for stor vægt på den svenske forsker Ola Tunanders konklusion - der er baseret på en omfattende undersøgelse af tildragelserne i specielt Hårsfjärden i 1982 - at det efter al sandsynlighed var vestlige ubåde, som gennemførte mange af operationerne. Samtidig afvist det ikke, at sovjetiske ubåde også kan have opereret i området.⁵⁹ Tunanders tolkning støttede sig også på interviews med den tidl. amerikanske forsvarsminister Caspar Weinberger og den tidl. britiske marineminister Sir Keith Speed i svensk TV i foråret 2000, der bekræftede at amerikanske og britiske ubåde havde været i svenske farvande. I Sverige førte udtalelserne til en heftig og til tider giftig meningsudveksling, og også i Danmark blev de to ministres udtalelser bemærket og kommenteret.⁶⁰ Udredningens gennemgang af ubådsincidenterne og den placering, som Tunanders tolkning blev tillagt, førte til en omfattende debat, hvor også indlæg fra svenskere i danske aviser var fremtrædende.⁶¹

⁵⁸ Se bd. 3, s. 17-8 og 509-16.

⁵⁹ Ola Tunander, *The Secret War Against Sweden. US and British Submarine Deception in the 1980s*, 2004. Forordet til bogen er skrevet af brigadegeneral Lars Hansson, der 1978-82 var afdelingschef i den svenske forsvarsstab og derefter chef for Stokholms kystforsvar. Ubådsincidenterne er omtalt i bind 3, s. 487-92.

⁶⁰ Om den svenske debat, se bl.a. diskussionen gengivet på PHP's website: <http://www.isn.ethz.ch/php/>.

I Danmark førte Weinbergers udtalelser til en række artikler i *Berlingske Tidende*, 9. marts, 31. marts og 1. april 2001. I et indlæg "Stor ståhej for ingenting", *Berlingske Tidende*, 20. marts 2001 kommenterede generaløjtnant Kjell Hillingsø det voldsomme postyr efter Weinbergers udtalelse med, at ståhejen ikke var særlig berettiget, fordi oplysningerne ikke burde være kommet bag på svenskerne. Hillingsø skrev, at det ville "have været at tilsidesætte almindelig tjenestepligt og i øvrigt også sund fornuft, hvis NATO ikke efter 1981 med regelmæssige mellemrum havde kigget ind på svensk territorialfarvand for at finde ud af, om Warszawapagtens ubåde stadig tumlede frit omkring derinde, eller om svenskerne var blevet i stand til at beskytte sig selv. Den kontrol kunne det svenske forsvar også have interesse i, ja, man var måske endda glad for lidt ståhej derude i Skærgården, fordi det kunne få de bevilgende myndigheder til at ryste op med lidt flere skillinger til forsvaret. Derfor kan det heller ikke afvises, at der har fundet et vist praktisk samarbejde sted".

⁶¹ I en kronik af den tidl. svenske forsvarschef Bengt Gustafsson "Skyggekrigen under Vandet", *Berlingske Tidende*, 18. august 2005, hed det bl.a., at det var svært at forstå, at den danske undersøgelse overhovedet tog ubådsincidenterne op: "De udgør et vanskeligt spørgsmål, som man ikke ved meget om. Ubådsincidenterne i svensk farvand [var] en perifer sag i den store sammenhæng - uanset hvem det var". Se

Hvad angår krisen i efteråret 1983 er udredningen blevet beskyldt for uden dokumentation at hævde at verden var tæt på atomragnarok i november 1983, og at dette var et omdrejningspunkt i hele udredningen. Svar fra forskerne har tilbagevist, at udredningen påstår noget om, at verden var tæt på atomragnarok i efteråret 1983, og at dette skulle være et omdrejningspunkt i udredningen. Derimod var der tale om, at der på sovjetisk side blev indført forhøjet beredskab, og der er blev angivet en efterlyst primærkilde som dokumentation.⁶²

Der er næppe tvivl om, at både mht. ubådsaffærerne i de svenske farvande og krisen i efteråret 1983 vil beskyddningen af udredningen fortsætte, bl.a. som led i forsøg på at sætte spørgsmålstegn ved udredningen som helhed. Flere kommentatorer har da også stemplet udredningen som venstredrejet og tendentiøs.⁶³

En særlig udgave af kritikken er fremført af professor Bent Jensen i en helsides artikel i *Jyllands-Posten* i midten af september. Udredningen giver mig hovedpine, skriver Bent Jensen i en anmeldelse gennemsyret af sarkasme. Det er for meget, for omstændeligt, men først og fremmest for kunstigt og for dødt. Der er for meget højrumpet tungebrækkeri. Fodnoterne havde iflg. Bent Jensens udlægning af udredningen ”ingen betydning og fik ingen konsekvenser for sikkerheden eller for noget som helst”. Bent Jensen når efterhånden frem til den konklusion, at udredningen i virkeligheden er enig med Gert Petersen, Lasse Budtz og Kjeld Olesen i deres advarsel til polakkerne og andre østeuropæere om ikke at gå for vidt i deres ønsker om frihed og demokrati.⁶⁴

også indlæg af Ola Tunander, ”Clemmesens blindhed”, *Weekendavisen*, 9. september 2005, Magnus Petersson, ”Svensk og norsk forskning overset”, *Weekendavisen*, 23. september 2005; Ola Tunander, ”Til jeres forsøg på karaktermord”, *Weekendavisen*, 30. september 2005.

Mht. danske indlæg i debatten, se bl.a. ”Militærfolk afviser ubådskrænkelser”, *Jyllands-Posten*, 3. oktober 2005.

⁶² Se Jens Gregersen, ”Var verden på randen af atomkrig i 1983?”, *Berlingske Tidende*, 28. juli 2005; Frede P. Jensen, ”Dokumentation for koldkrigsudredning er på plads”, *Berlingske Tidende*, 10. august 2005; Jens Gregersen, ”Dokumentation af koldkrigsudredningen er humbug”, *Berlingske Tidende*, 22. august 2005 og Frede P. Jensen, ”Forhøjet beredskab under Able Archer” (læserbrev), *Berlingske Tidende*, 14. september 2005; se også notatet ”DIIS’ svar på kritik af udredningen om ’Danmark under den kolde krig’, 16. september 2005, www.koldkrigsudredningen.dk

⁶³ Se især to kronikker af Henrik Gade Jensen: ”Autoriseret venstredrejning”, *Jyllands-Posten*, 14. juli 2005, og ”Koldkrigsrapport med alvorlig slagside”, *Berlingske Tidende*, 7. september, 2005; i sidstnævnte kronik hedder det bl.a., at når DIIS kan producere en ”så vinklet og tendentiøs udredning, bør der blæses til holdningskamp”. Se også Ole Hasselbalch, ”Mangelfuld koldkrigsrapport med akademisk fernis”, *Jyllands-Posten*, 10. august 2005, og Brian Mikkelsen, ”Truslen fra Sovjetimperiet var reel”, *Jyllands-Posten*, 5. september 2005.

⁶⁴ ”Tungen lige i munden – eller ud ad vinduet?”, *Jyllands-Posten*, 16. september 2005.

Må det være mig tilladt i al stilfærdighed at sige, at den konklusion kan Bent Jensen ikke støtte på nogen blot rimeligt loyal læsning af udredningens tekst.

Når udredningen gennemgår forskellige vestlige holdninger til politikken over for Sovjetunionen og Østeuropa og vurderer deres mulige konsekvenser, prøver den ikke hele tiden at udpege, hvad der var den forkerte, og hvad der var den rigtige politik. Det er et omdrejningspunkt i udredningen, at mens forskellen mellem demokrati og diktatur er klar, så var formuleringen af demokratiernes politik over for de totalitære stater et langt mere sammensat problem. For at forstå vestlige politikeres og diplomaters stadige dilemmaer i fastlæggelsen af vestlig politik over for de totalitære stater i den kolde krig er det afgørende at være opmærksom på dette nøgleproblem.

5. Afslutning

Som nævnt var en del borgerlige kommentarer til udredningen præget af skuffelse, mens Socialdemokraterne og venstrefløjen var lettede over, at udredningens konklusioner om fodnoternes konsekvenser ikke var mere negative. Denne fordeling af lettelse og skuffelse fortæller en del om politisk sårbarhed på forskellige fløje i dansk politik i kampen om at erobre den kolde krig. Samtidig ser vi, hvordan forsøg på at kapre udredningen til politiske frontalangreb nemt kan føre til en boomerangeffekt.

Venstrefløjens forsøg på at indlede en offensiv med udgangspunkt i udredningen siger noget om, hvor trængt denne side af dansk politik har følt sig siden Berlin-murens fald. Hvis det virkelig er nok til at opmuntre venstrefløjen at konstatere, at det alternative flertals anbefalinger i den afsluttende fase af den kolde krig havde begrænsede *skadevirkninger*, så må den for alvor føle sig trængt i diskussionen om fodnotepolitikken. Der er heller ikke megen opmuntring at hente for det alternative flertal i udredningens konklusion om, at hvis NATO og USA faktisk havde rettet sig efter anbefalingerne, ville det sandsynligvis have virket som en opmuntring til trængte gammelkommunister i Moskva. Derimod kan der ligge en opmuntring i konstateringen af, at det alternative sikkerhedspolitiske flertals holdninger blev delt af mange andre grupper i den vestlige verden, og at enkelte af disse bekymringer faktisk blev delt langt ind i NATO's og de store NATO-landes beslutningscentre.

En del af den borgerlige skuffelse skyldes utvivlsomt en forventning om, at de med udredningen ville få en kølle, som kunne bruges imod Socialdemokraterne og de andre fodnotepartier. Men en sådan konklusion brugt i triumf af de borgerlige partier kunne nemt være blevet en boomerang. Hvis det konkluderes, at fodnoterne var ødelæggende for Danmarks omdømme og indflydelse i NATO, er det nærliggende at spørge, hvorfor firkloverregeringen ventede 5 ½ år med at udskrive valg på så vitalt et spørgsmål? Udredningens konklusion om fodnoternes formentlig begrænsede skadevirkninger gør firkloverregeringens adfærd forståelig og måske endda forsvarlig. Den konklusion, som ud fra én synsvinkel måtte berolige de borgerlige partier, er bare ikke meget værd, hvis man havde håbet på en kølle til at bruge imod Socialdemokraterne.

Det ømmeste punkt for Socialdemokraterne ligger i, at partiets idépolitiske farve under den kolde krig falmede fra begyndelsen af 1980'erne. Denne nedprioritering af forskellen mellem diktatur og demokrati som afgørende for Europas sikkerhedsproblemer var en del af baggrunden for fodnotepolitikken og kan i eftertiden være nok så vanskelig for partiet at håndtere.

Litteratur

Georgi Arbatov, *The System. An Insider's Life in Soviet Politics*, 1993.

Erik Beukel, "Star Wars" og Sovjets sidste år", *Nordisk Østforum*, nr. 3, 1993, s. 12-20.

Anatoly Chernyaev, *My Six Years with Gorbachev*, 2000.

Michael Clemmesen, "Som set gennem tunnelen fra november 1983", *Militært Tidsskrift*, 134. årgang, nr. 3, September 2005.

"Danmark Under Den Kolde Krig. Den Sikkerhedspolitiske Situation 1945-1991", bd. 1-4, 2005.

Den Store Danske Encyclopædi, 1994-2001.

Uffe Ellemann-Jensen, *Fodfejl. Da Danmark svigtede under den kolde krig*, 2004.

Mikhail Gorbachev, *Memoirs*, 1997.

Mikhail Gorbatjov, *Perestrojka. Nytænkning i Russisk Politik*, 1987.

Andrew Heywood, *Politics*, 2002.

Jacques Lévesque, *The Enigma of 1989. The USSR and the Liberation of Eastern Europe*, 1997.

Vojtech Mastny, *The Cold War and Soviet Insecurity. The Stalin Years*, 1996.

Nikolaj Petersen, Scandilux-samarbejdet og vesteuropæisk sikkerhedspolitik, *Politica*, 16. årg., nr. 4, 1984.

Palle Svensson, "Parlamentarismens forudsætninger og konsekvenser. Det alternative flertal i 1980'erne med særligt henblik på formuleringen af udenrigspolitikken", Eivind Smith (red.), *Grundlagens makt. Konstitutionen som politiske redskap och rättslig norm*, 2002.

Ola Tunander, *The Secret War Against Sweden. US and British Submarine Deception in the 1980s*, 2004.

Aviser efter 30. juni:

Berlingske Tidende

Information

Jyllands-Posten

Kristeligt Dagblad

Politiken

Weekendavisen

Andre dagblade i perioder

www.koldkrigsudredningen.dk

<http://www.isn.ethz.ch/php/>.

Politologiske Skrifter fra Institut for Statskundskab	Political Science Publications from Department of Political Science and Public Management
--	--

Appeared earlier in this series:

1/1988	Mogens N. Pedersen	The Birth, The Life, and the Death of Small Parties in Danish Politics: An Application of a Lifespan Model.
2/1988	Mogens N. Pedersen	Fluctuations in Recruitment Patterns in Connection with a Critical Election: Denmark 1973.
3/1988	Karsten Ronit	Den Eliteorienterede Traditions Syn på Organiseringen af Private Erhvervspolitiske Interesser i Danmark.
4/1988	Henrik Larsen	Business and Politics in Denmark. A policy mosaic without pattern.
5/1989	Karsten Ronit	The Danish Bankers Association Facing De- and Reregulation: Effects on Neo-Corporatist Interpretations.
6/1989	Kurt Klaudi Klausen	Organizational Development and Environmental Change.
7/1989	Kurt Klaudi Klausen	Fungerer idrættens organisationer? Om organisering, brugergrupper og behov i idrætten.
8/1990	Mogens N. Pedersen	European Topics in the Curriculum of European Political Science: Structural Peculiarities and National Idiosyncracies.
9/1990	Kurt Klaudi Klausen	Political Integration and Institutional Change. The Nordic countries and the EEC.
10/1990	Karsten Ronit	Micro-Corporatism and the Political Strategy of Large Corporations: The Case of Novo-Nordisk.
11/1990	Kurt Klaudi Klausen	Convergence or Divergence? Consequences of Strategic Choice in Small Voluntary Organizations.
12/1990	Erik Beukel	Integration og Kulturpolitik: Autonomi vs. 'Spill-over'.
13/1990	Henrik Larsen	The Second Wave of Decentralization. The New Regime of Self-governing Institutions in Denmark.
14/1990	Henrik Larsen	Evaluering af erhvervsfremmeordninger i Danmark: Muligheder og problemer.
1/1991	Kurt Klaudi Klausen & Lars Thore Jensen	EF og kommunerne.

2/1991	Kurt Klaudi Klausen	Om teoretiske problemer ved studiet af frivillige organisationer.
1/1992	Lars Thore Jensen	Decentral Internationalisering.
2/1992	Kurt Klaudi Klausen & Annie Evertsen	Alternativ Velfærdsproduktion? Rapport om rådgivnings- og krisecentre for kvinder.
3/1992	Kurt Klaudi Klausen	Management and Marketing in Sportsassociations.
4/1992	Kurt Klaudi Klausen	Paragovernmental Organizations, the Extension of the Welfare State - voluntary and nonprofit centers for women in Denmark.
5/1992	Kurt Klaudi Klausen	Danish Research on Europe. Proceedings from a conference held at Odense University.
1/1993	Kurt Klaudi Klausen Lars Thore Jensen	"Primærkommunerne og EF".
2/1993	Erik Beukel	Global miljøbeskyttelse som kollektivt gode i international politik.
1/1995	Erik Beukel	America Approaching the Soviet Successor States: Between Idealism and Realism.
1/1996	Erik Beukel	Miljø og handel. En introduktion til samspillet mellem miljøpolitik og handelspolitik.
1/1999	Erik Beukel	Greening the GATT/WTO Regime? Trade Governance, Environmentalism, and Structural Power.
2/1999	Anne Marie & Peter Dahler-Larsen	Fokusgrupper i Teori og Praksis.
1/2001	Johannes Michelsen & Villy Søgaard	Policy Instruments Promoting Conversion to Organic Farming and Their Impact in 18 European Countries - 1985-97.
2/2001	Mogens N. Pedersen	The Interplay of Nominations and Elections in Danish Politics.
1/2003	Ulrik Kjær & Steffen Petersen	Kan exit poll surveys anvendes til vælgeradfærdsforskning? erfaringer fra en undersøgelse gennemført ved valgene den 20. november 2001.
2/2003	Peter Dahler-Larsen & Hanne Foss Hansen	Organising Evaluation: A Review of Danida's Evaluation Practice Compared to Practices in Other Danish Policy Areas.
3/2003	Johannes Michelsen & Mads Meier Jæger	Danske økologiske landbrugere 1995. En beskrivelse baseret på en spørgeskemaundersøgelse.

4/2003	Johannes Michelsen & Hanna B. Rasmussen	Nyomlagte danske økologiske jordbrugere 1998. En beskrivelse baseret på en spørgeskemaundersøgelse.
1/2004	Søren Riishøj	National Identitet, Europæisering og Euroskepticisme - erfaringer fra Tjekkiet og Polen
2/2004	Johannes Michelsen, Kurt Klaudi Klausen & Carsten Strømbæk Pedersen	Kommunernes styring af de store institutionsområder – en spørgeskemaundersøgelse af et repræsentativt udsnit af danske kommuner.
3/2004	Martin Ejnar Hansen, Robert Klemmensen and Peter Kurrild-Klitgaard	PAPPA. Parties and Policies in Parliament. Version 1.0 (August 2004) Data Description.
4/2004	Gunvor Vincents Olsen & Morten Balle Hansen	Fælles sprogs anvendelse i kvalitetsstandarder i den kommunale ældrepleje.
5/2004	Rikke Berg	Kommunale Styreformer - erfaringer fra ind- og udland.
6/2004	Anna Leander	African States and the Market for Force: The Destabilizing Consequences of Private Military Companies
7/2004	Anna Leander	Globalisation and the State Monopoly on the Legitimate use of Force
8/2004	Anna Leander	Private Agency and the Definition of Public Security Concerns: the Role of Private Military Companies
9/2004	Kasper Møller Hansen, Morten Balle Hansen & Poul Skov Dahl	Spørgeskemaundersøgelse af brugen af Fælles sprog i de danske kommuner
1/2005	Morten Balle Hansen & Jens Ringsmose	Fælles sprog og ældreplejens organisering i et historisk perspektiv
2/2005	Peter Kurrild-Klitgaard, Robert Klemmensen og Martin Ejnar Hansen	Blokpolitik og det ”samarbejdende folkestyres” fire gamle partier, 1953-2005
3/2005	Henrik D. Jørgensen & Morten Balle Hansen	Fælles sprog og hovedproblemerne i ældreplejens organisering. En undersøgelse baseret på fokusgruppeinterviews
4/2005	Peter Kurrild-Klitgaard	The equivocal “will of the people”
5/2005	Anna Leander	A Minestrone of World Order Constructions: Reflections on Disciplinary Change in IPE.
6/2005	Anna Leander	Enduring Conscription: Vagueness and <i>Värnplik</i> in

Sweden.

7/2005	Jens Ringsmose & Morten Balle Hansen	Programteorier om Fælles sprog og organiseringen af ældreplejen i Danmark. En tekstanalyse
8/2005	Michael Baggesen Klitgaard	Welfare State Regimes and Public Sector Reforms: Searching for the Connection
9/2005	Sten Rynning	Return of the Jedi: Realism and the Study of the European Union
10/2005	Rens van Munster	Logics of Security: The Copenhagen School, Risk Management and the War on Terror
11/2005	Rens van Munster & Claudia Aradau	Governing terrorism and the (non-)politics of risk
12/2005	Rens van Munster	The EU and the Management of Immigration Risk in the Area of Freedom, Security and Justice
13/2005	Morten Balle Hansen & Gunvor V. Olsen	Et komparativt perspektiv på Fælles sprog og organiseringen af den danske ældrepleje

Erik Beukel er seniorforsker ved "Dansk Institut for Internationale Studier" (DIIS), hvor han har deltaget i udarbejdelsen af udredningen "Danmark Under Den Kolde Krig. Den Sikkerhedspolitiske Situation 1945-1991". Fra 1971 til 2002 var han ansat ved Odense Universitet (fra 1998 Syddansk Universitet). I 1989 blev han dr. scient. pol. fra Aarhus Universitet.

Institut for Statskundskab
Det Samfundsvidenskabelige Fakultet
Syddansk Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Telefon: 6550 1000
Fax: 6550 2280
E-mail: politics@sam.sdu.dk

ISSN 1399-7319